

Az információs társadalom jogi keretei

(T é z i s e k)

A dolgozat célja annak bemutatása, hogy napjaink információs forradalma milyen hatással van a társadalomra, a gazdaság szereplőire, a mindennapi életre, s e kihívások milyen jogalkotási válaszokat váltanak ki.

A jogirodalomban számos olyan véleménnyel találkozhatunk, melyek szerint az informatika jegyében eltelt néhány évtized változásai következtében megéret az idő egy teljesen új jogág, a számítógép jog, más nézetek szerint pedig az Internet-jog kifermálódására. A dolgozat munkahipotézise szerint azonban a "hagyományos" jogágak, a klasszikus nagy jogterületek, mint a közjog, a magánjog - illetve ennek egyes ágazatai - és a büntetőjog alkalmasak, pontosabban megfelelő beavatkozások révén alkalmassá tehetők a technikai fejlődés következtében felmerülő problémák kezelésére.

I. rész. AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM

1. § Információs forradalmak

Napjaink egyik legmarkánsabb jelensége az "*információs forradalomnak*" nevezett folyamat, amely lényegesen megváltoztatta és ma még alig megjósolható módon továbbra is formálja az emberi civilizáció arculatát. Maga az információs forradalom kifejezés azonban nem sajtítható ki ennek a napjainkban zajló folyamatnak a megjelölésére. Figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy ez már nem az első, hanem legalább a *negyedik információs forradalom* az emberiség történetében.

1.1. Az első információs forradalom

Az információ és annak feldolgozása, továbbadása elválaszthatatlanul hozzátartozik az élethez, annak egyik leglényegesebb mozzanata. A Földet benépesítő élőlények élénk és szakadatlan információcserét folytatnak egymással az élet kezdetei óta.

Az emberi faj megjelenése az egyedek közötti információcsere egészen új formájának, módszerének kialakulásával esik egybe. A genetikai átörökítés és az utánzás általi tanulás mellett az ismeretek közlésének kifinomult eszközeként megjelenik a tagolt beszéd. Az első információs forradalom a *beszéd* kialakulása volt.

1.2. A második információs forradalom

A második információs forradalom kétségkívül az *írás* feltalálása, s ehhez köthetően az *írásbeliség*, mint érintkezési forma kialakulása volt. Az írás által nemcsak a térben és időben velünk együtt élő emberekkel léphetünk kapcsolatba, mint a beszéd esetében, amely megköveteli a közvetlen jelenlétet és érintkezést, hanem nemzedékek távolába tekinthetünk vissza.

1.3. A harmadik információs forradalom

A *könyvnyomtatás* feltalálása hozta magával a harmadik információs forradalmat. Ez a vívmány segítette az írásbeliség tömegessé válását, a nemzeti kultúrák megerősödését, s a lehetőséget az emberiség tudáskincsének archiválására, megőrzésére.

1.4. A negyedik információs forradalom

A negyedik információs forradalom napjaink jelensége, amely történelmi léptékkal mérve nemrég kezdődött csupán.

Rohamos gyorsasággal épül ki a világon egy olyan kommunikációs infrastruktúra, amely legalább részben megszabadítani látszik az emberiséget az idő és a távolság fogságából. (cyberspace, kibernetikus tér)

Az információs forradalmat műszaki, politikai, gazdasági valamint szociológiai és kulturális tényezők egyaránt befolyásolják és gerjesztik.

1.4.1. Technikai, műszaki oldal

Az információs forradalom legközvetlenebb technikai előfeltétele a félvezető gyártáson alapuló mikroelektronika kialakulása volt. A mikroelektronikával a legszorosabb kapcsolatot a számítástechnika, valamint a távközlés tartja fenn. A számítástechnika az *automatizált adatfeldolgozás*, a távközlés, más szóval telekommunikáció pedig az *adattovábbítás* tudománya.

A vizsgált folyamat lényege azonban éppen az, hogy ezek a technológiák összekapcsolódva, egymást erősítve hatnak.

1.4.2. Politikai oldal

A folyamat beindításában és gerjesztésében hosszú időn keresztül kulcsszerepe volt a nagyhatalmak hidegháborús vetélkedésének. A szemben álló politikai és katonai tömbök semmilyen ráfordítást sem sajnáltak, ha arról volt szó, hogy technikai színvonal tekintetében a vetélytárs fölébe kerekedhetnek.

1.4.3. Gazdasági tényezők

Ma már a mikroelektronika, az információs technológia területén érvényesülő fejlesztési folyamatok fenntartásában a gazdasági tényezők a fontosabbak. Egész iparágak épültek az új technológia alkalmazására.

Az információs forradalom egy különös *gazdasági paradoxon* kialakulásával is együtt járt. Az információk mennyiségi növekedése ellenére nem az információ értékének devalválódása következett be, hanem éppen ellenkezőleg; az információ, mint termelési tényező soha nem látott mértékben felértékelődött.

1.4.4. Szociológiai tényezők

Az információs forradalom lényeges szociológiai előfeltétele a társadalom megfelelő fejlettsége, tagoltsága, a társadalmi munkamegosztás magas foka. Az információs forradalom visszahatásaként ezen társadalmi tényezők tekintetében is változásokat észlelhetünk. Új élethelyzetek, új viselkedésminták születnek, vagy a régiéket felváltják új tartalommal. (Pl.: teleworking)

1.4.5. Kulturális tényezők

Az információs forradalom legfontosabb kulturális tényezői az oktatásüggyel függenek össze. A szükséges innovációs készség fenntartásában az oktatási intézményeknek, főleg a felsőoktatásnak kitüntetett szerepe van.

2. § Az informatika alapfogalmai

2.1. Az információ fogalma

Az információ legáltalánosabban olyan értelmes közlést jelent, amely, vagy amelynek legalább egy része új ismeretet szolgáltat a felhasználónak és valamilyen szempontból fontos a számára.

2.2. Adat és információ

A modern információelmélet szerint adatnak az információ megjelenési formáját nevezzük, tekintet nélkül arra, hogy az adat a befogadóját szemantikai értelemben informálta-e. E felfogás szerint tehát határozottan megkülönböztetendő az információ, mint a közlés tartalma és az adat, mint a közlés formája.

2.3. Az információs rendszerek

Fentiekben alapul az információs rendszer fogalma. Az információs rendszer olyan rendszer, amely a valóság valamely részrendszere vonatkozásában ismeretek szerzésével, fejlesztésével, elosztásával foglalkozik meghatározott alanyok (adatszolgáltató, felhasználó stb...) között, meghatározott kommunikációs csatornák felhasználásával, meghatározott szabályok és eljárások szerint.

Az informatika pedig olyan tudomány, amely a számítógéppel támogatott információs rendszerek strukturális és dinamikus vizsgálatával foglalkozik annak érdekében, hogy e rendszerek működését optimálisabbá tegye.

3. § Az információs társadalom elmélete

Az információs forradalom eredményeként - így szólnak a közeljövőről szóló előrejelzések - létrejön az un. információs társadalom.

Ennek kialakulásában a mikroelektronika és az információs technológia társadalmi hatásai összegződnek. Az információs társadalomról szóló elméletek a posztmodern társadalomfilozófia jellegzetes darabjai voltak a '70-es és '80-as években, sőt, az első írások már a '60-as évek elejéről származnak. Számos teoretikus tárgyalta az előnyöket és a fenyegetéseket, pro és kontra. Ezekben a fejtegetésekben helyet kaptak a közvetlen demokrácia új működési formáitól, az oktatási rendszer átalakításán keresztül, az információ-alapú gazdaságnak a munkaerőpiacra és a környezetvédelemügyére gyakorolt üdvös hatásáig terjedő pozitív várakozások éppúgy, mint az új elektronikus gyarmatosítás, az információs nyomor vagy a totális állami ellenőrzés megvalósulásának hátborzongató víziói.

Az információs társadalomról szóló legfontosabb nézeteket megvizsgálva adódik a csoportosításnak az a lehetősége, hogy a szerzőket *optimisták* és *pesszimisták* csoportjaira osszuk.

3.1. Információs társadalom, mint politikai doktrína

Mára különös változás következett be az információs társadalom elméletével kapcsolatban. Politikai cselekvési programmá vált.

A nyugat-európai országok kormányai szerint az egyesült Európa világpiaci versenyképességének garanciáját jelenti az információs társadalom kontinentális léptékben történő megvalósítása. Az ennek "mentrendjét" előrevetítő munkálatok között az egyik legnagyobb hatású az Európa Tanács számára készített, és 1994. júniusában a Tanács elé terjesztett un. Bangemann-jelentés.

4. § Az információkezelés joga

A társadalom, változóban van, s ezek a változások elkerülhetetlenül érintik a társadalmi viszonyok szabályozásában döntő jelentőségű jogot is. Mármost hogyan találhatják meg a helyüket a jogászok az információs társadalomban? Ehhez feltétlenül szükséges az információkezelésre vonatkozó jogi fogalomkincs és szabályozási anyag - vagyis az információkezelés jogának ismerete.

Az információkezelés joga nem tekinthető önálló jogágnak a szó hagyományos értelmében. Mivel szabályozási tárgyának egyaránt vannak közjogi, magánjogi és büntetőjogi vonatkozásai, anyagának tekintélyes részét, szabályozási elveit és konkrét megoldásait sokszor ezektől a klasszikus jogágaktól kölcsönzi. Legfeljebb némi relatív önállóságot tetelezhetünk fel a közös szabályozási tárgy alapján. Az információkezelésjoga ekként egyike azoknak az ún. "*keresztülfekvő jogágaknak*", melyek az elmúlt fél évszázad során fejlődtek ki, mint például az európai jog vagy a környezetvédelmi jog.

Mitől speciális az információkezelésjoga, minek köszönheti viszonylagos önállóságát? Annak, hogy műveléséhez, a benne rejlő összefüggések megértéséhez, fogalomtárának és megoldásainak fejlesztéséhez, finomításához elengedhetetlennek a speciális szabályozási tárgynak, a digitális adatfeldolgozás és adatátvitel technológiájának, valamint az erre épült és igen gyorsan változó társadalmi szubkultúrának és gazdasági környezetnek az ismerete.

II. rész. AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM KÖZJOGI KÉRDÉSEI

AZ ÁLLAMI INFORMÁCIÓPOLITIKA

5. § Az állam, mint információs rendszer

A politikatudomány oldaláról nézve az állam hatalmat gyakorló szervezetrendszer, a társadalom irányításának és szervezésének legfontosabb eszköze, megvalósítója és sok esetben célja is a politikai akaratnak.

Más nézőpontból, az informatika nézőpontjából úgy is vizsgálható az állam, mint információs rendszer, ugyanis működésének tekintélyes része *információkezelés*.

6. § Az információpolitika

Az információpolitika is a mindenkori kormányzat általános értelemben vett politikájának része, bizonyos tekintetben alárendeltje. Célja ennek a politikának a szolgálata, érvényesülésének elősegítése. Minden államnak - a kezdetek kezdetétől - volt információ-politikája, akár nyíltan megfogalmazták és kifejtették, akár csak követtek valamilyen gyakorlatot a lehetőségek és korlátok szisztematikus végiggondolása nélkül.

6.1. Az információpolitika sajátosságai

Az információpolitika egységes rendszerbe fogja különösen az oktatásügy, az egyházpolitika, a médiapolitika és általában a tömegtájékoztatáshoz való viszony, az állami adatkezelés, a társadalomban zajló adatáramlás, a jogalkotás, az ellenőrzés és az infrastruktúra-fejlesztés fő elveit.

Az információ-kezelés mozgásterét a *nyíltság* és a *titkosság* közötti manőverezést teszi lehetővé, s e két szélsőérték között feszül az állami *információpolitika tengelye*. Az államnak, mint bürokratikus apparátusok összességének "természeti törvénye", hogy a társadalomról minél többet kíván megtudni - a társadalomból a lehető legtöbb információt felszívni, abból a lehető legtöbb másodlagos információt kikövetkeztetni - magáról pedig minél kevesebbet elárulni, saját tevékenységét a lehető legjobban fedni a társadalom elől.

7. § Az adatbáziskezelés

Adat és információ, valamint ezek feldolgozása központi problémája az informatikának. A számítógépes adatkezelés egyik elterjedt módja, az információs forradalom egyik alapvető technológiája az *adatbáziskezelés*. A dolgozat részletesen ismerteti ennek leggyakoribb változatát az un. *relációs adatbáziskezelést*, e tézisekben azonban - a gondolatmenet töretlenségét védelmezve - ezt a technikai kitérőt elhagyjuk.

8. § Az információs alapjogok

Információs alapjogok néven foglalhatjuk közös kategóriába a közérdekű adatok nyilvánosságához, megismerhetőségéhez való jogot, amit *információs szabadságnak* (freedom of information) is neveznek, és a magánszféra (*privacy*) adatainak védelméhez való jogot, röviden az *adatvédelmet* (data protection).

A közérdekű adatok nyilvánossága az állampolgári politikai részvétel és a hozzá szükséges információs bázis biztosítását szolgálja. (Alkotmány 61.§. (1) bekezdés). A magánszféra védelme pedig informatikai szempontból a személyes adatok védelmét jelenti, melyről az Alkotmány 59.§. (1) bekezdése rendelkezik.

A személyes adatai által leírt, így mintegy objektiválódott emberi személyiség szabadságának, méltóságának védelme az adatvédelem által követett alkotmányos cél. Az adatalany sokszor még azzal sincs tisztában, hogy ki és mit tud róla. Fokozza a személyiség alávetettségét, hogy az informatikai eszközök segítségével könnyen, gyorsan előállítható olyan *személyiségprofil*, amely alkalmas az egyén "átvilágítására".

8.1. Az adatfajták

Személyes adat minden olyan adat, információ és az ezekből levonható következtetés is, amely az érintett személyre vonatkozik, vagyis amely által az illető egyediesíthető, azonosítható, életviszonyai, kapcsolatai leírhatók. A rendkívül tág fogalomkörön belül alcsoportokat is megkülönböztethetünk. A két legalapvetőbb kategóriát az *azonosító* és a *leíró* adatok csoportja képezi.

Az azonosító adatok nyilvánvalóan az adatkezeléssel érintett személy egyediesítését, a többi érintettől való megkülönböztetését szolgálják. Erre a célra *természetes* és *mesterséges* azonosító adatok használhatók fel.

A leíró (deskriptív) adatok az adatkezelés célja szerint releváns személyes adatok. Az azonosítókon kívül minden az adatkezelésbe bevont személyes adat e kategóriába tartozik. A leíró adatok az érintett különböző személyi viszonyait fejezik ki; az adatkezelés valójában ezek megismerésére irányul.

8.2. Az adatkezelési módszerek, cselekmények és szerepek

Az adatkezelési módszerek két fő típusa a hagyományos (kézi, kartotékos) és a modern, számítógépes, automatizált feldolgozás. A nyilvánvaló technikai különbségek ellenére adatvédelmi szempontból nem indokolt különbséget tenni ezen eljárások között; a kézi nyilvántartások vezetése éppúgy adatkezelésnek minősül, mint a legmodernebb automatizált információs rendszer használata.

Adatkezelési cselekményeknek az adatok feldolgozására irányuló összehangoltan végzett műveleteket nevezzük. Ezek a gyakorlatban többnyire az ismert adatbáziskezelési alpműveletek alkalmazását jelentik. Mind az irodalomban fellelhető vélemények, mind az ismert szabályozási megoldások a lehető legszélesebben értelmezik az adatkezelés fogalmát.

Az adatkezelési folyamat főszereplői az érintett, az adatkezelő és az adatfeldolgozó. Érintett az, akire az adatkezelés irányul.

A másik oldalon pedig megkülönböztetjük az *adatkezelő* illetőleg az *adatifeldolgozó* szerepét, jogi helyzetét és felelősségét. Az adatkezelő vagy azért végzi az adatkezelést, mert számára ezt jogszabály előírja, tehát ez a tevékenység a feladatkörébe tartozik, vagy azért, mert ez egyébként érdekében áll.

Az adatkezelő az "ügy urának" tekintendő, vagyis az adatkezelés az ő érdekében, az általa adott utasítások szerint történik. Helyzetével ugyanakkor nem összeegyeztethetetlen, hogy nem maga végez minden tényleges adatfeldolgozási műveletet, sőt, esetleg egyáltalán nem végez ilyeneket, hanem ezeket részben vagy teljes egészében átadja külső közreműködőknek.

Az ilyen közreműködő az adatkezelő "ügynöke", vagyis az a szerv vagy személy, aki az adatkezelő megbízásából, az általa adott rendelkezések szerint a tényleges adatfeldolgozási műveleteket - a *technikai adatfeldolgozást* - végzi. Ezt a "technikai adatkezelőt" *adatifeldolgozónak* nevezzük.

9. § Az információs önrendelkezési jog

A személyes adatok védelméhez való jogot az Alkotmány deklarálja ugyan, de tényleges tartalmának részleteit nem tárja fel. Az Alkotmánybíróság már több döntésében is egybehangzó értelmezést adott az Alkotmány 59.§-ának. Eszerint mindenki maga rendelkezik magántitkainak és személyes adatainak feltárásáról és felhasználásáról. Ezt a jogot nevezzük információs önrendelkezési jognak.

9.1. Garanciák

Már az információs önrendelkezési jog deklarációja és tartalmának definiálása is igen nagy jelentőségű lépés, ez azonban még nem elegendő. Az adatvédelmi szabályoknak garanciákkal kell védeniük az adatkezelések törvényességét.

Az információs önrendelkezési jog garanciái:

- a célhoz kötöttség; az adatkezelés csak pontosan meghatározott, törvényes célra irányulhat.
- az adattovábbítás és a nyilvánosságra hozatal korlátozása; az adattovábbításra nem rendelhető el egyértelmű tilalom, de az adattovábbítás címzettjének (az adatkérőnek) vagy konkrét törvényi felhatalmazással kell rendelkeznie ahhoz, hogy a továbbított adatokat feldolgozhassa, vagy az érintett beleegyezését kell birtania.
- az adatintegráció tilalma; az integráció révén két vagy több különálló adatbázisból egy új adatbázis, *új minőség* jön létre. Minden indok mellett szól, hogy az adatbázisok integrációjára generális tiltást kell alkalmazni.
- egyéb garanciális intézmények; bírósági út, adatvédelmi biztos.

10. § Az információs szabadság

Az információs szabadság a második információs alapjog. Jelentősége természetesen semmivel sem kisebb, mint a személyes adatok védelméhez való jogé. Szintén alkotmányos szabadságjog, de a magánadatok helyett a társadalomra, annak valamely alrendszerére, a politikára, a gazdaságra, az államra vonatkozó adatok a közvetlen tárgyai. Célja nem a magánszféra sérthetlenségének védelme, hanem az ember, mint "*Homo Politicus*" szolgálata, cselekvési és kiteljesedési lehetőségeinek garantálása, valamint az állam társadalom általi ellenőrizhetőségének biztosítása.

Az állampolgárok elméletileg kétféle módon élhetnek ezzel a jogukkal; *közvetlenül* vagy *közvetve*. Az információs szabadság jogára hivatkozva az állampolgár akár közvetlenül is fordulhat bármely állami szervhez, hatósághoz azzal, hogy az tárja elé a szervezetével, hatáskörével, munkatársaival, gazdálkodásával és egyébként

a működésével kapcsolatos adatokat. Közvetve szintén az információszabadságjogát láthatjuk akkor érvényesülni, mikor - nyilván ez a gyakoribb eset - a sajtón keresztül értesül az állampolgár az állami szervek működésével kapcsolatos adatokról. Ezért is megalapozottan hivatkozhatunk a *sajtószabadság* és az *információszabadság* közötti rokonságra.

Az információszabadság joga nem korlátlan. A korlátozásra a legnyilvánvalóbb jogcímet az szolgáltatja, hogy a kért adatot *titokként* kezelik. Minden államnak vannak olyan nemzetbiztonsági, védelmi, gazdasági és egyéb érdekei, amelyek jelentősége és érzékenysége miatt a nyílt kormányzat szép elvét háttérbe kell szorítani és megtagadni a felvilágosítást, ha az információk kiszivárgása ezen érdekek szolgálatát illetve megvédelmét veszélyezteti.

A demokratikus és nyílt közélet követelményének azonban ekkor is eleget kell tenni, s ezt olyan módon közelíthetjük meg az adott esetben, ha legalább a titokká minősítés eljárását kontrol alatt tartjuk. Ha már a titkokkal együtt kell élni, legalább a *titokkezelés szabályai* ne legyenek önkényesek.

11. § A két információs alapjog viszonya

Noha mindkét alapjogot általában az alkotmányok szokták deklarálni, a részletszabályokat már egyéb törvények állapítják meg. Eszerint megkülönböztetünk két törvénytípust; az *adatvédelmi törvényeket* és az *információszabadságról szóló törvényeket*, közkeletű idegen kifejezéssel *privacy*, illetőleg *FOI* (Freedom of Information) törvényeket. *Vegyes szerkezetű*, vagyis mindkét alapjog részletszabályait tartalmazó törvény ma is nagyon kevés van.

A Kanadai Szövetségi Parlament Alsóháza 1987-ben deklarálta, hogy a hozzáférési és a *privacy* jogszabályok valójában inkább egymást kiegészítők, semmint egymásnak ellentmondóak.

Ha a két alapjog - egy konkrét ügy mérlegelése során - összeütközésbe kerülne, a problémát egy segédelvre támaszkodva lehet feloldani; érvényesülnie kell a személyhez fűződő jogok elsőbbségének.

III. rész. MAGÁNJOGI KÉRDÉSEK AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOMBAN

A PROGRAMOK SZERZŐI JOGI VÉDELME

12. § A védelem szükségessége

A szoftverek régebben - vagyis néhány évtizeddel ezelőtt, az 1950-es 1970-es években - szinte kizárólag a felhasználó és a fejlesztő közötti közvetlen kapcsolat, *fejlesztési megállapodás* alapján készültek.

A programokat ma már erre a célra szakosodott cégek, fejlesztő intézetek készítik és forgalmazzák, s a felhasználói oldalon sem egy-két partner, hanem a fogyasztók, a vásárlók milliós tömege áll. A szoftver ipari termék, tömegáruvá vált. Az új információs és kommunikációs technikának két olyan tulajdonsága van, amely alapvető lényegéhez tartozik, s amelyek egyúttal igen sebezhetővé teszik az illetéktelen felhasználással szemben.

Az egyik a nagyfokú *reprodukciós képesség*, a másik pedig a hálózatoknak köszönhetően a szoftver rendkívül nagy *"terjedési sebessége"*.

A számítástechnika társadalmi hatásaival kapcsolatban az egyik legegésőbb jogi kérdés a *tulajdon és birtoklás megszokott, klasszikus formáival kapcsolatos fogalmaink* alkalmazhatósága, fenntarthatósága.

A szoftver védelmének kétféle relációban kell érvényesülnie; egyrészt a fejlesztő és a felhasználó viszonylatában, másrészt pedig a fejlesztők egymás közötti kapcsolatában. Mindkét vonatkozásban más-más hangsúlyokat kell érvényesíteni, s a jogi védelem lehetőségeit, formáit, módszereit is ehhez kell igazítani.

A szoftvertermékek védelme kétféle módon is biztosítható. Ezek egymást nem zárják ki, hanem egyidejűleg is megvalósíthatók. Az egyik a technikai, a másik pedig a jogi védelem.

A technikai védelem az illetéktelen hozzáférés és terjesztés fizikai lehetetlenné tételére, illetve ennek megnehezítésére koncentrál. A fő feladat tehát a *hozzáférés* és a *terjesztés* biztonságának megvalósítása - technikai eszközökkel.

A jogi védelem a felhasználás biztonságának megteremtését szolgálja. A védelem jogi eszközei ugyan nem tudják ténylegesen megakadályozni a szoftver illetéktelen megszerzését, másolását, a fejlesztési eredmények jogtalan eltulajdonítását - hacsak a kilátásba helyezett szankcióknak nem tulajdonítunk ilyen hatást -, de a további jogszerű felhasználást, a legális csatornákon keresztül történő hasznosítást igen. A jogi rendezés feladata tehát ezeknek a szabályoknak a megalkotása és érvényesítése.

13. § A jogi védelem alternatívái

A szoftver védelmének célja, hogy a jog a termékkel, az új szellemi alkotással kapcsolatosan a lehető legszélesebb *cselekvési és rendelkezési szabadságot* biztosítsa az alkotónak.

Szoftverek esetén az alkotó cselekvési szabadsága elvileg háromféle módon, háromféle jogi technikával is biztosítható; a szabadalmi jog alapján, vagy egy sui generis oltalmi rendszer kiépítésével, vagy a szerzői jog illetve az ún. copyright eszközeivel.

14. § Az EK irányelve a számítógépi programok jogi védelméről

Szerencsés fejleménynek tekinthető, hogy a szoftverek szerzői jogi védelme Európában már nemzetközi szinten kidolgozott és egyeztetett elveken alapul. Ezeket tartalmazza az 1991. május 14-én elfogadott *91/250/EEC* számú irányelv a számítógépi programok jogi védelméről. (*Council Directive of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs*). A dokumentum legfontosabb célja, hogy minden közösségi államban azonos vagy lényegében hasonló védelmet biztosítson a szoftvereknek.

Azon túlmenően azonban, hogy az EK tagországain belül ezek a szabályok gyakorlatilag egységesen érvényesülnek, az irányelvnek még szélesebb a hatóköre. Az irányelv megjelenése után röviddel az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) tagországai is úgy döntöttek, hogy ezekhez a szabályokhoz fognak igazodni. Hazai vonatkozásban is igen jelentős ez a dokumentum, ugyanis Magyarország - valamint Lengyelország és Csehország -, mint az EK társult tagjai számára is - öt éven belül - ezen elvek és szabályok belső jogban való alkalmazását írja elő a Társulási Szerződés. 1991. december 16. Brüsszel. A szerződés szövegét lásd.: 1994. évi I. tv. Magyarország és az Európai Közösségek közötti társulás létesítéséről szóló megállapodás.

14.1. Az Irányelv megszületése

1989. januárjában - a Zöld Könyv által javasolt megoldásokra érkezett kommentárok, észrevételek feldolgozását követően - a Bizottság kibocsátotta irányelv megalkotását kezdeményező javaslatát. Eleinte úgy tűnt, hogy a javaslat nem vált ki élénkebb visszhangot, s az EK Miniszterek Tanácsa néhány kisebb változtatással hamarosan elfogadja.

A számítógép-ipar azonban - miután a legnagyobb cégek alaposan elemezték a javaslat várható jogi és piaci hatásait - váratlanul hevesen reagált a tervezet egyes rendelkezéseire. Hamarosan igen élénk vita bontakozott ki, melynek kulminációs pontjai a *interface-specifikáció* hozzáférhetősége, valamint a *visszafejtés* - *reverse analysis* vagy *decompilation* - megengedhetősége voltak. Mindkét kérdés lényegében a programok közötti *interoperabilitás* vagyis az együttműködési képesség biztosítására vonatkozik.

A cégek versengő csoportjai között kialakult nyilatkozatháború elsimítása és a kölcsönösen elfogadható megoldás kidolgozása végett az EK illetékes szervei, bizottságai áthidaló formulákat kerestek. Ennek nyomán született meg

az un. interoperabilitási kivétel, melyet az EK Miniszterek Tanácsa a francia delegátus által megfogalmazott formában 1990. április 19-én fogadott el.

Eszerint a decompiláció csak akkor megengedett, ha az interface-specifikációt korábban nem hozták nyilvánosságra, illetve az interoperabilitás biztosításához szükséges információk más módon nem volnának hozzáférhetőek. A program visszafejtője a decompiláció révén megszerzett információkat másnak nem adhatja tovább.

A fenti szabályok bele is kerültek az irányelv végleges szövegébe, neműgy az a francia javaslatban szintén szereplő fordulat, amely szerint a visszafejtő a decompilálási szándékaról köteles tájékoztatni a visszafejtendő program alkotóját, illetőleg a program copyright-jának jogosultját.

14.2. Az Irányelv egyes fontosabb rendelkezései

A 91/250/EEC irányelv nem áll egyedül a szoftver védelmére hivatott nemzetközi dokumentumok között. Igen fontos háttéranyagát jelenti az irodalmi és művészeti alkotások védelméről szóló *Berni Unió*s Egyezmény.

14.2.1. A védelem tárgya (1. cikk)

Az irányelv szerint az EK tagállamai a copyright szerinti védelemben részesítik a számítógépi programokat, mint a BUE hatálya alá tartozó irodalmi alkotásokat. A védett tárgy maga a szoftver függetlenül annak megjelenési formájától vagy módjától - például attól, hogy az milyen programozási nyelven, programozási technikával valósul meg, vagy milyen adathordozón van rögzítve.

A védelem akkor adható meg, ha a program a szerző saját szellemi alkotása, tehát megfelel az *eredetiség* kritériumának.

14.2.2. A védelem alanya. A szerzőség kérdése (2. cikk)

A copyright a programot létrehozó szerzőt illetik meg, aki természetes személy vagy természetes személyek csoportja. Az irányelv szerint jogi személy is lehet a copyright jogosítottja, de csak abban az esetben, ha ezt az illető tagállam belső joga megengedi.

14.2.3. A szerző kizárólagos jogai és ezek korlátozása (4-5. cikk)

Kizárólag a szerző vagy az általa erre felhatalmazott személy jogosult a programot

- bármilyen formában maradandóan vagy időlegesen másolni,
- fordítani, átdolgozni, megváltoztatni,
- vagy annak másolatait bármilyen formában forgalomba hozni.

14.2.4. Visszafejtés (6. cikk)

Az interoperabilitási kivétel értelmében az irányelv végülis megengedi a decompilációt. Nincs tehát szükség a copyright gyakorlójának engedélyére a kód reprodukálásához illetve megjelenési formájának megváltoztatásához - azaz a bináris kód visszafejtéséhez - ha ez elengedhetetlenül szükséges olyan információk megszerzéséhez, amelyek ismeretében egy önállóan létrehozott számítógép-programnak más programmal való interoperabilitása biztosítható.

14.2.5. A védelem időtartama (8. cikk)

A védelem időtartamáról szólva az irányelv eredetileg azokat a rendelkezéseket erősítette meg a számítógép programok vonatkozásában, amelyeket a BUE általános érvénnyel ír elő. Eszerint tehát a védelem a szerző életében és a halálát követő ötven évben állhatott fenn. Az újabb szabályok a szerző életében és a halálát követő hetven év során garantálják a vagyoni jogok védelmét.

15. § A szoftver szerzői jogi védelme Magyarországon

A magyar jogban a szerzői jogi védelem legfontosabb szabályait a legutóbbi időkig a szerzői jogról szóló 1969. évi III. törvény, (a továbbiakban: régi Szjt.) valamint a végrehajtására kiadott 9/1969. (XII. 29.) MM. számú rendelet (a továbbiakban: régi Vhr.) tartalmazta. A technikai fejlődés miatt e törvény számos rendelkezése meghaladtá vált, s napirendre került a szerzői jog reformja. Ennek döntő állomása volt az 1999. szeptember 1-én hatályba lépett 1999. évi LXXVI. törvény, az új Szjt. megalkotása.

15.1. A védelem tárgya

Az új Szjt. már kifejezetten említi a védett programok megjelenési formái között a forráskódot és a tárgykódot, valamint megkülönbözteti az ismert szoftverfajtákat, az operációs rendszereket és a felhasználói programokat.

15.2. A szerzői jogi védelem általános kritériumai

Az új Szjt. úgy rendelkezik, hogy "a szerzői jogi védelem az alkotást a szerző szellemi tevékenységéből fakadó egyéni, eredeti jellege alapján illeti meg. A védelem nem függ mennyiségi, minőségi, esztétikai jellemzőktől vagy az alkotás színvonalára vonatkozó értékítéllettől."

Akár a jogirodalmi követelményrendszert, akár a tételesjogi feltételeket tekintjük, nyilvánvaló, hogy ezeknek az elvárásoknak egy számítógép-program is eleget tehet, s ezért szerzői jogi védelemben részesíthető.

Az alkotói jelleg, illetve az eredetiség a szoftver esetében

- a cél, a program által elvégzendő feladatok, műveletek kitűzésében, meghatározásában,
- a cél megvalósítására szolgáló eljárások, módszerek megválasztásában,
- egyes formai elemek - pl. felhasználói interface - kialakításában,
- az általánosan ismert és alkalmazott programozói módszerek, eszközök, technikák adaptálásában, esetleg alkotó továbbfejlesztésében ragadható meg.

15.3. A szoftver, mint alkotói műfaj

A szoftver vonatkozásában a magyar szerzői jog sem tartalmaz explicit definíciót. Így csak a számítástechnika szakmai értékítéletre támaszkodhat a jogalkalmazó, ha egy program-alkotás védelmének kérdésében kell állást foglalnia az eredetiséggel kapcsolatban. Az Szjt. a szerzői jogi védelmet kifejezetten kiterjeszti a *programhoz tartozó dokumentációra*.

Akárcsak az EK irányelve, a magyar szerzői jog is védelmet biztosít a program megalkotását elősegítő *előkészítő anyagoknak*. Ez annak elismerését jelenti, hogy az alkotói folyamat a szoftverek esetében is több fázisból áll, s az ezek során keletkezett anyagok, a kész program töredékei is hordozhatnak olyan eredeti tartalmat, gondolatokat és megoldásokat, amelyek számára indokolt a törvényes védelem biztosítása.

Ugyanakkor a magyar jog szerint szintén nem részesülnek védelemben a program megírása során felhasznált ötletek, tudományos elvek és tételek, algoritmusok. Ezeket a jogalkotói felfogás közkinccsnek tekinti.

15.4. A védelem alanya; a szerzőség kérdése

A magyar szerzői jog alanya az a magyar állampolgár, illetőleg nemzetközi szerződés vagy viszonyosság által meghatározott más állampolgárságú személy lehetett, aki a művet létrehozta.

Bármilyen védett műről legyen is szó, a szerzői jog alanyát tehát *szerzőnek* nevezzük. A szerző mindig természetes személy. Ez a szabály nem mond ellent annak, hogy olyan művek esetében, melyeket munkaviszony keretében, munkaköri köteleesség gyanánt hoztak létre, a szerzői jog egyes részjogosítványait jogi személy - a munkáltató - is gyakorolhatja.

15.4.1. Szerzőtársak és társszerzők

Szoftverek esetén különösen gyakori, hogy az elkészült mű több alkotó, programozó közös munkájának az eredménye. Egyazon mű létrehozásában közreműködő szerzői kollektíva tagjait szerzőtársaknak nevezzük.

15.4.2. Szolgálati viszonyban fejlesztett szoftver

A szerzői jogban ugyan különleges helyzetnek számít, a szoftverfejlesztés gyakorlatában azonban úgyszólván tipikus jelenség, hogy a programozó, a szerző alkalmazotti jogviszonyban áll, s munkaköri kötelességei közé tartozik a szoftverfejlesztés, vagyis szerzői jog által védett mű létrehozása.

A munkáltató felhasználási joga a szerző akaratával szemben is megáll, így a munkáltató a szerzőnek még a mű visszavonására irányuló nyilatkozatát sem köteles figyelembe venni; ilyen esetben csupán a szerző nevének feltüntetését kell mellőznie. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a munkáltató olyan változtatást hajt végre a művön, amellyel a szerző nem ért egyet. A munkáltatónak a műre irányuló felhasználási joga fennmarad a munkaviszony megszűnése után is.

15.5. A szerzői jog tartalmi kérdései

15.5.1. Személyhez fűződő jogok

A szerző személyhez fűződő jogai időben korlátlanok és másra át nem ruházhatók. A személyhez fűződő jogok védelmében a törvény rendelkezései szerint felléphet

- életében a szerző,
- a vagyoni jogokra megállapított oltalmi idő alatt az a személy, akit a szerző hagyatékának gondozásával megbízott, illetve aki a szerzői jogot öröklés címén megszerezte,
- az oltalmi idő letelte után pedig a közös jogkezelő szervezetek, illetve az érintett érdekvédelmi szervezetek. (Pl.: Magyar Írók Szövetsége). Ilyen speciális érdekvédelmi szervezet a szoftverek tekintetében Magyarországon például a Magyar Adatbázisforgalmazók Szövetsége.

A fenti szabályok speciálisan a régi Sztj. rendelkezésein alapulnak. Mindezek azonban nem érintik és nem zárják ki a személyhez fűződő jogok védelmére a Polgári Törvénykönyvben megállapított általános szabályok alkalmazhatóságát.

A szerző személyhez fűződő jogai: a nyilvánosságra hozatatal illetve a visszavonás joga, a név feltüntetésének joga és a mű egységének védelméhez való jog.

15.5.2. Vagyoni jogok

A szerző vagyoni jogainak lényegét a mű felhasználására adott *engedélyezési jog* alkotja. Tartalmilag voltaképpen egy ideiglenes tulajdonjogról van szó, mely a védelem időtartama alatt áll fenn.

A magyar szerzői jog szerint a szerző vagyoni jogai általában elidegeníthetetlenek. E főszabály alóli egyik leglényegesebb kivétel éppen a szoftver, az új Szjt. ugyanis aként rendelkezik, hogy a szoftverre vonatkozó vagyoni jogok átruházhatók.

Az új Szjt. által alkalmazott osztályozás szerint a vagyoni jogok a *többszörözés, a terjesztés, a nyilvános előadás, a nyilvánosságához való közvetítés és az átdolgozás* joga.

A vagyoni jogok körében találjuk az új Szjt. egyik legérdekesebb rendelkezését. Ez a szabály meglehetősen "eldugott helyen" jelenik meg, ezért könnyen elkerülheti az olvasó figyelmét. Így fordulhatott elő az a helyzet, hogy kihirdetésekor sok kritika érte törvényt amiatt, mert nem látszik tudomást venni az Internet létezéséről, a hálózatok közvetítésével megvalósuló adatforgalomról. Ezek a bírálatok azonban nem vesznek tudomást a törvény 26. § (8) bekezdéséről, mely - bár meglehetősen nehézkes megfogalmazásban - éppen a védett művek hálózati közvetítésének alapelvét mondja ki.

26. § (8) A szerzőnek az is kizárólagos joga, hogy művét - másként, mint sugárzással vagy vezeték útján - a nyilvánosságához közvetítse, és hogy erre másnak engedélyt adjon. E joga kiterjed különösen arra az esetre, amikor a művet vezeték útján vagy bármely más eszközzel vagy módon úgy teszik a nyilvánosság számára hozzáférhetővé, hogy a nyilvánosság tagjai a hozzáférés helyét és idejét maguk választhatják meg.

Az Internet általi közvetítésnek valóban ez az egyik döntő momentum; a mű úgy válik a nyilvánosság számára hozzáférhetővé, hogy a fogyasztók maguk választhatják meg a hozzáférés helyét és idejét. A jogalkotó több okból is helyesen teszi, hogy e ponton nem nevezi néven az Internetet. Ezáltal ugyanis elkerüli, hogy valahol a törvényben jogászai igényességgel definiálnia kelljen az Internetet, aminek kellő pontossággal való megragadása a gyorsan változó szolgáltatási kínálat közepette a lehetetlenséggel határos feladat.

15.5.3. A védelem időtartama

A védelem időtartamára vonatkozó szabályok csak a szerző vagyoni jogaira terjednek ki, hiszen a személyhez fűződő jogok időben korlátlanok. Az erre vonatkozó magyar szerzői jogi rendelkezések egyaránt megfelelnek a Berni Unió Egyezménynek és az EK szoftvervédelmi irányelvnek is.

Az új és új szoftvergenerációk megjelenésének a tudományos és műszaki vonzatok mellett vagyoni, piaci következménye is van. Az új szoftverek megjelenésével egyidejűleg a régebbi termékek iránti kereslet érzékelhetően megcsappan, ezek másodrendűvé válnak és rövid idő múlva teljesen elértéktelenednek. Ezek után a már értéktelen szoftverre vonatkozó vagyoni jogok védelmének, a védelem további fenntartásának - még sok évtizeden keresztül - csak elméleti értéke van, gyakorlati jelentősége már nincs. A számítástechnika fejlődésének jelenlegi ütemét tekintve megállapíthatjuk tehát, hogy *a hetven éves védelmi idő a szoftverek esetén több, mint megnyugtató.*

16. § Néhány speciális kérdés

16.1. Szoftverszerződések

A szerzői jog csak a garanciális háttérrel, az alkalmazandó jogi fogalomrendszer alapjait, valamint a jogérvényesítés intézményrendszerét biztosítja a szoftverforgalmazás, fejlesztés, értékesítés számára. E jogi infrastruktúra mellett azonban igen jelentősek az egyes szoftverekkel kapcsolatos konkrét jogügyleteket biztosító szoftverszerződések.

A szoftverszerződések általános célja lehet

- a szoftver azon használati körének meghatározása, amelyen túlmenő felhasználás már megvalósítja a szerzői jog megsértését,
- a szoftverben lévő értékes információk titkosságának, megőrzésük biztonságának garantálása,

- az egyéb - főleg szerzői jogi - jogorvoslati lehetőségeken *kívül* - illetve azon esetekben, amelyekben a szerzői jogi jogsértés nem állapítható meg, *helyette* polgári jogi jogorvoslat biztosítása a fejlesztőnek a felhasználóval szemben.

A szerződésben megállapított lényeges kötelezettségek alapján a következő főbb szerződéstípusok kezdenek körvonalazódni:

- *Szoftverfejlesztési szerződés*: új szoftver létrehozására, vagy létező szoftver lényeges átalakítására, "testreszabására" irányul.
- *Szoftverhasznosítási szerződés*: meglévő szoftver egyedi feltételek szerinti felhasználásának, hasznosításának biztosítására irányul.
- *Szoftver blanketta-szerződés*: kereskedelmi programok példányainak nagy sorozatban való értékesítése szabványosított szerződési feltételek alapján.

16.2. Szoftverforgalmazás

A mindennapi gyakorlatban a szoftverforgalom bonyolítására többféle, ma már jól tipizálható megoldási mód alakult ki. A szerzői jog érvényesítésének szigorúságától, következetességétől függően tehát az alábbi főbb szoftvertípusokat ismerjük.

16.2.1. Kereskedelmi programok

Az ún. kereskedelmi programok szoftverfejlesztéssel és forgalmazással hivatásszerűen és üzletszerűen foglalkozó cégek termékei. Ezek a fejlesztők a szoftverművel kapcsolatos minden szerzői jogukat fenntartják és természetesen rendkívül nagy gondot fordítanak e jogaik érvényesítésére és védelmére. Ez a figyelem éppúgy kiterjed a szoftver értékesítésére és a mű további sorsának nyomon követésére, mint a felhasználókkal való folyamatos kapcsolattartásra. (Disztributorok és dealerek; Regisztráció)

16.2.2. Shareware

Az egyik legfontosabb különbség a kereskedelmi programokhoz képest az, hogy a shareware nem a hagyományos értékesítési csatornákon kerül a felhasználókhoz, hanem például számítástechnikai szaklapok mellékleteként megjelenő floppykon illetve CD-lemezekon, s újabban egyre inkább a nemzetközi számítógép-hálózatokon keresztül.

A shareware viszonylag szabad áramlása nem jelenti azt, hogy e programok vonatkozásában a felhasználónak ne kellene tiszteletben tartania a szerző jogait. Mind a személyhez fűződő, mind a vagyoni jogok védettek, e védelem érvényesítése azonban korántsem olyan szigorú, mint a kereskedelmi programok esetében. (vétel előtti próba; trial-before-buy)

16.2.3. Freeware és Public domain

A "freeware" szó a "free szoftver", azaz "szabad program" kifejezésből származik. Ezek még a shareware-eknél is szabadabban, ráadásul *regisztrációs és díjfizetési kötelezettség nélkül* felhasználható és terjeszthető alkotások.

16.3. Számítógép közreműködésével létrehozott művek (Computer-generated works)

A számítógép részvétele az alkotási folyamatban olyan új kérdéseket vet fel, amelyekre a szerzői jognak illetve a copyright-nak is reagálnia kell. Esetünkben célszerűnek látszik megkülönböztetni a *számítógép segítségével* létrehozott művek és a *számítógép által* létrehozott művek fogalmát.

16.3.1. Számítógép segítségével létrehozott művek

E rendszerek működése kiszámítható, viselkedésük jól megjósolható, az eredmény a felhasználó tetszése szerint reprodukálható, közvetlen emberi beavatkozás által alakítható és megváltoztatható. A mű eredetiségét biztosító alkotó tehetség magában a számítógépet kezelő, a programot használó emberben van, akinek közvetlen ráhatása által alakul ki a mű tartalma és lényegében a formája is.

16.3.2. Számítógép által létrehozott művek

Más a helyzet a számítógép által alkotott művek esetében, melyek az alkotói minőség sajátos, újszerű megnyilvánulását jelentik. Ekkor ugyanis egy mesterséges intelligencia - lényegében emberi beavatkozás nélkül - hoz létre új szellemi alkotást.

A magyar szerzői jog eddig még nem foglalkozott komolyan a számítógép által alkotott művek jogi helyzetének rendezésével. Az Sztj-ben nem találunk erre vonatkozó szabályokat.

Mármost kit tekintünk szerzőnek? A program által létrehozott műhöz legközelebb álló emberek a programozó és a felhasználó. Természetes módon merül fel az a gondolat, hogy a művel kapcsolatos jogok alanya közülük kerüljön ki.

AZ ADATBÁZISOK VÉDELME

17. § Az elektronikus adatbázis műfaji összetettsége

A számítógépes adatbázisok jogi védelmének kérdése e termékek piaci megjelenésével, az adatbázis-forgalmazás egyre növekvő gazdasági jelentőségével együtt mind fontosabbá válik. A szűkebb értelemben vett adatbázisokon kívül e kategóriába tartoznak mindazok a számítástechnikai eszközökkel kezelhető *gyűjteményes művek* is.

Az így létrehozott művek egyik legjellemzőbb vonása a *műfaji összetettség*. A három legjellemzőbb alkotási mozzanat, vagyis a *szerző*, a *szerkesztő* és a *programozó* tevékenysége egyaránt olyan eredménnyel járhat, amely önmagában is szerzői jogi oltalom tárgya lehet.

A szerzői alkotás ezen különleges, összetett formájának megjelenésére a szerzői jog sajátos védelmi konstrukció megalkotásával válaszolt. A gyűjteményes mű egésze vonatkozásában a szerkesztő tekintendő szerzőnek, az egyes szerzőknek azonban - saját műveik vonatkozásában - megmarad a teljes rendelkezési és cselekvési szabadságuk.

IV. rész. AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM BÜNTETŐJOGI KÉRDÉSEI

18. § Függés és kiszolgáltatottság az információ korában

Mindennapjaink biztonsága és nyugalma egyre nagyobb mértékben függ a kommunikációs és számítástechnikai infrastruktúra működésének zavartalanságától. Tudomásul kell venni, hogy mint minden bonyolult rendszer, a számítógépes adatfeldolgozó és kommunikációs hálózatok is ki vannak téve véletlenszerűen bekövetkező, elháríthatatlan üzemzavaroknak. Azt azonban nem kell és nem is szabad a társadalomnak eltűrnie, hogy ezt az információs infrastruktúrát - rajta keresztül pedig számos fontos érdeket és értéket - vétkes emberi magatartás veszélyeztessen.

18.1. A számítógépes visszaélések kriminalizálása

Azok a szakértők, akik a számítógépes bűnözést nem tekintették a bűnözés új, önálló fajtájának, úgy vélték, hogy a hagyományos büntetőjogi eszközök és tényállások is megfelelnek a számítógéppel kapcsolatos visszaélések büntetőjogi kezelésére. A '80-as évek közepéig az ő véleményük bizonyult hangsúlyosabbnak.

A későbbi fejlemények, a bűnüldözéssel kapcsolatos újabb tapasztalatok nem igazolták ezt az álláspontot. Megjelentek és hamarosan el is terjedtek ugyanis olyan számítógépes visszaélések, melyek nyilvánvalóan veszélyesek voltak a társadalomra, az azokat elkövető személyek szándékosan és tudatosan cselekedtek, s a hagyományos bűncselekmények törvényi tényállásai alapján mégsem lehetett aggálytalanul fellépni ellenük. Erre tekintettel tehát új, a számítógépes bűnözés sajátosságaival adekvát tényállásokat kell konstruálni, melyek alapján már hatékonyan, de a törvényesség követelményeit szem előtt nem tévesztve léphetnek fel a bűnüldözők a számítógépes alvilág ellen.

Egyes országokban a büntető kódex módosításával, kiegészítésével oldották meg a problémát - mint történt ez *Németországban* 1986-ban az *StGB (Strafgesetzbuch)* felülvizsgálata során. Másol pedig sajátos ágazati törvény megalkotásával válaszolt a kihívásra a büntetőjog. Így született meg például *Nagy-Britanniában* 1990-ben a "számítógépes visszaélés törvénye", a *Computer Misuse Act*.

19. § A számítógépes bűnözés fogalma és jellemzői

Van, aki "*számítógépes bűnözésről*", más szerző "*információ-technikai bűnözésről*", ismét más "*informatikai bűnözésről*" beszél, egyes szakemberek pedig az "*adatbűnözés*" kifejezést használják.

Bár az utóbbi években egyre több szó esik a számítógépes bűnözésről, a fogalomnak mégis sincs egységesen elfogadott definíciója sem a szakirodalomban, sem a jogalkotásban illetve a jogalkalmazásban. Mint több szerző - például Martin *Wasik* - rámutat, a *számítógépes bűnözés* voltaképpen olyan gyűjtő-kategória amely több különböző - és megkülönböztetendő - bűnözési ág területét érinti.

Az OECD szakértői 1986-ban vizsgálatot folytattak és ennek alapján jelentést készítettek a számítógépes bűnözésről, amely többek között egy elfogadható munkadefiníciót is tartalmazott. Eszerint *számítógépes visszaélés mindaz a jogsértő, etikátlan vagy jogosulatlan magatartás, amely adatok automatizált feldolgozásával vagy átvitelével kapcsolatos*. Ezt a meghatározást tette magáévá az a munkabizottság is, melyet az Európa Tanács 1985-ben azzal a feladattal küldött ki, hogy vizsgálja meg a számítógépes bűnözést, mint deviáns jelenségcsoportot és dolgozzon ki ajánlást az ellene való nemzetközi - elsősorban európai léptékű - fellépésre.

19.1. A számítógépes bűnözés néhány jellegzetessége

A számítógépes bűnözés, mint kriminológiai jelenség legfontosabb jellegzetességei a gyorsaság, a magas látencia, a nemzetköziség és az intellektuális jelleg.

19.1.1. Gyorsaság

A számítógépes bűncselekmények az esetek többségében rendkívül gyorsan elkövethetők. A gyorsaság az eredmény realizálását jellemzi, ez pedig az alkalmazott technikai eszközök tulajdonságainak, egyre növekvő kapacitásának köszönhető.

19.1.2. Magas látencia

A magas látencia miatt a számítógépes bűnözésről lassan gyűlnek a tapasztalatok, elterjedtségéről, mértékéről, az általa okozott károk nagyságáról nem rendelkezünk megbízható adatokkal. Ennek hiányában a bűnözés alakulását vizsgáló szervezetek csak becslésekre hagyatkozhatnak.

19.1.3. Nemzetköziség

A számítógépes bűnözést természeténél fogva túlnáz nélkül tekinthetjük nemzetközi jelenségnek. A visszaélések elkövetésének egyik gyakori "helyszíne", elemi feltétele ugyanis a nemzetközi adathálózat. Ez egy olyan virtuális

világ, egy olyan dimenzió, melyben nem léteznek országhatárok, s a felhasználók - köztük azok is, akik visszaéléseket követnek el - így ellenőrzés nélkül, a tényleges helyváltoztatás fizikai és anyagi nehézségeitől mentesen "mozoghatnak" egymástól jelentős földrajzi távolságra lévő célpontok között.

19.1.4. Intellektuális jelleg

A számítógépes bűnözés döntően intellektuális jellegű. Kifejlődésének lényeges társadalmi előfeltétele speciális szakismeretekkel rendelkező szakemberek tömeges képzése. Éppen ez a vonás az, amely a bűnüldöző szervezet, hatóságokat a legnehezebb feladat elé állítja.

20. § Számítógépes bűnözés és fehér-galléros bűnözés

A büntetőjogi és kriminológiai szakirodalomban nincs egységes vélemény arról, hogy a számítógépes bűnözést önálló kategóriaként kell-e felfognunk, vagy az része egy átfogóbb bűncselekmény-kategóriának, az ún. fehér-galléros (*white collar crime*) bűnözésnek.

Mindent egybevetve azonban az a következtetés adódik, hogy mind a számítógépes, mind a fehér-galléros bűnözés olyan önálló kriminológiai kategória, melyek között van ugyan némi átfedés, de arról még sincs szó, hogy bármelyik kategória egészében tartalmazná a másikat.

21. § A számítógépes bűncselekmények osztályozása

A számítógépes bűnözés gyűjtőfogalom, amelybe sokféle cselekménytípus tartozik.

Gyakran hivatkoznak a szakirodalomban két igen általános kategóriára,

1. a számítógép, mint célpont ellen elkövetett bűncselekményekre (computer-as-target-crimes) és
2. a számítógép, mint eszköz segítségével elkövetett bűncselekményekre (computer-as-tool-crimes).

Az újabb osztályozások a visszaélések által veszélyeztetett értékek és érdekek alapján állapítják meg a számítógépes bűncselekmények csoportjait, ami által többet árulnak el a cselekmények társadalmi veszélyességéről. (Sieber; August Bequai; Martin Wasik és Lawrence F. Young osztályozása)

22. § Elkövetési technikák

A számítógépes bűncselekmények elkövetési módjai, technikái mind a jogi, mind az informatikai irodalomban sajátos elnevezésekkel szerepelnek. Ezek a fogalmak a számítástechnikai szaknyelvből, gyakran pedig ennek átszűrt változatából, egy különleges szubkultúrát hordozó szlengből származnak.

22.1. Hacking

Első felbukkanása óta a "*hacking*" kifejezés lényeges jelentés-módosuláson ment át. Az 1960-as években a hacking a számítástechnika iránti elkötelezettséget jelentette és olyan kiemelkedő programozói jártasságot, ami a leggyorsabb, legjobb, legkifinomultabb programok írását tette lehetővé.

Ezzel szemben a hacking ma azt jelenti, hogy valamely illetéktelen személy a tulajdonos, illetve a rendszergazda kifejezett vagy hallgatólagos engedélye és tudomása nélkül fér hozzá egy számítógéphez vagy számítógép-rendszerhez és ezáltal a rajta tárolt adatokhoz, programokhoz.

22.2. Vírusok

A számítógép-vírus nem más, mint egy olyan program, amelynek legfőbb funkciója, hogy megfelelő célpontokat kiválasztva és hozzájuk kapcsolódva önnön kódját, lényegében saját magát terjessze. Viselkedése valóban emlékeztet az élőlényeket megtámadó, az élő sejtekben szaporodó vírusokéra.

A számítógép-vírus célpontjai elsősorban a futtatható programok bináris kódjait tartalmazó file-ok. Minden megfertőzött file vírusként viselkedik a továbbiakban, így a fertőzés tovább terjed. A vírusok "felfedezése" az *önreprodukáló és -javító programok* (self-replicating programs) fejlesztésére irányuló kutatásokban gyökerezik. (Neumann János; Fred Cohen)

A vírusok létezésére, létrehozatalukra és az ellenük való küzdelemre sajátos szubkultúra épült rá. Vírusfejlesztők és antivírus programok készítői vívják csendes és vértelen háborújukat számítógépeken és a világot átszövő hálózatokon.

A romboló vírusok tipikus hatásai az alábbiak:

- valamely könyvtár vagy akár az egész merevlemez tartalmának törlése,
- a merevlemez formátálása,
- a lemez un. *partíciós táblájának* törlése, ami után magának a felhasználónak kell majd formátálnia a lemezt és az egész rendszer újra telepíteni.

Ezek a műveletek igen durva beavatkozást jelentenek, mely után a rendszer eredeti állapotának helyreállítása hosszú időt vehet igénybe. Nem ritka az sem, hogy a vírus támadása folytán olyan adatok semmisülnek meg, melyek nem pótolhatók. A romboló vírusokkal tipikusan szabotázs jellegű bűncselekmények valósíthatók meg.

22.3. Bombák

A bombák az alattomos természetű programoknak egy a vírusokétól különböző alcsoportját képezik. Ezek mindig kifejezetten kártékony, romboló hatásúak. A vírusoktól eltérően a bombák nem "szaporodnak", nem képesek önmaguk reprodukálására. Bizonyos ideig "csöndben meglapulnak", lappanganak a számítógépen, majd meghatározott, előre beprogramozott időpontban (*időzített bomba: time bomb*), vagy valamely egyéb feltétel teljesülésekor (*logikai bomba: logic bomb*) hirtelen aktivizálódnak vagyis "robbannak".

22.4. Worm

A worm, vagyis "féreg" olyan program, amely tartósan betelepszik egy számítógép memóriájába, hasonlóan ahhoz, ahogy biológiai "rokona" mondjuk egy almába. A worm reprodukálja önmagát, vagyis "szaporodik". A klón a hálózati kapcsolatokat felhasználva egy másik számítógépbe "költözik", s élete során kapcsolatban marad "szülőjével". Feladatuk az, hogy egy számítógépes rendszerben elfoglalják a rendelkezésre álló tároló területeket, ezáltal a rendszer működésének lelassulását vagy összeomlását okozva. Ez a két tulajdonság, vagyis a hálózaton keresztül történő terjedés és a rendszer-erőforrások felemésztése teszi a worm-okat a számítógépes szabotázs elkövetésének különösen alkalmas és veszélyes eszközeivé.

22.5. Rabbít

A rabbit (nyúl) olyan software, amely haszontalan és értelmetlen feladatok vég nélküli teljesítésére utasítja a számítógépet. Ezek a feladatok úgy következnek egymásra, olyan ütemben gyarapodnak és "tenyésznek" - innen az elnevezés -, hogy fokról fokra kitöltik a hardware erőforrásainak teljes kapacitását.

22.6. Trojans

A trojan típusú kártevő programok általában a hálózatokon keresztül, gyakran e-mail útján körlevél formájában terjednek. Furfangos működésükben technikai és lélektani elemek keverednek.

Gyakran azzal a hatással kell szembenézni, hogy a program önmaga klónjaival írja tele a mágneslemez szabad területeit. Egy e-mail útján fertőző trojan esetében arra is számíthatunk, hogy automatikusan továbbítja is saját másolatait mindazokra a címekre, amelyeket a felhasználó elektronikus címjegyzékében talál, e módon pedig láncszerűen terjed tovább nagy kiterjedésű hálózatokban is.

23. § Az elkövetők kategóriái

Ki válhat számítógépes bűncselekmények elkövetőjévé. Két körülmény együttes fennállása feltétlenül szükséges ehhez;

- a tettesnek képesnek kell lennie a technikai eszközök kellő színvonalú kezelésére;
- olyan helyzetben kell lennie, amely lehetővé teszi számítógép vagy valamely más hálózati berendezés használatát, rajta keresztül pedig olyan adatok, programok, szolgáltatások elérését, amelyek visszaélés tárgyává válhatnak.

23.1. Motiváció

A tettesek motivációi természetesen nagyon sokfélék lehetnek.

A leggyakoribb motiváló tényező - ezt akár természetesnek is tekinthetjük - valamely *anyagi előny megszerzése*.

Ugyancsak tipikus indíték, a frusztráltság - a megbecsültség hiánya - által vezetett *bosszú*. Ismertek olyan esetek is, amelyekben az *unalom* indított számítógépes szakembert arra, hogy munkáltatója ellen számítógépes bűncselekményt kövessen el és ezzel hívja fel a figyelmet elégedetlenségére. Talán a *szellemi kihívásnak való megfelelés* az a motívum, amely legjellegzetesebben a számítógépes bűnözést jellemzi, és más bűnözési formák esetében jóval ritkábban fordul elő.

23.2. Az informatikai alvilág

Azok mellett, akik egyedül és alkalomszerűen követnek el számítógépes visszaéléseket, a '70-es '80-as évek során viszonylag rövid idő alatt kikristályosodott egy széles informatikai alvilág. Hacker-ekből álló laza csoportosulás melynek tagjai sajátos bűnöző életmódot folytatnak, s megélhetésüket is teljesen vagy részben számítógépes bűncselekmények elkövetéséből fedezik. (Hacker klubok; Mad Hacker)

24. § A sértettek

A tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy a társadalom egyetlen szektora, csoportja, alrendszere sem érezheti magát védettnek attól a fenyegetéstől, amit a számítógépes bűncselekmények jelentenek. Tipikusan cégek, gazdálkodó - gyakran pénzügyi - szervezetek és hatóságok, hivatalok a visszaélések sértettjei.

Az adatok megszerzésére irányuló cselekmények, vagyis az illegális *adatelecsapolások* a közvetlen vagy közvetett vagyoni károkozásokon kívül még egy figyelemre méltó sajátossággal rendelkeznek. Ha ugyanis a cselekmény az adatkezelőnél tárolt személyes adatok megszerzésével valósul meg, az nemcsak az adatkezelő érdekeit sérti, hanem valamennyi érintettét is, akinek személyes adatai ily módon a törvényes céltól eltérően kerülhetnek felhasználásra. A tettesek dolgát gyakran megkönnyíti a sértettek gondatlansága, illetve nem kellő tájékozottsága is.

25. § Az Európa Tanács (89) 9. számú ajánlása a számítógépes bűnözésről

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által a tagországok részére a számítógépes bűnözéssel kapcsolatban kiadott ajánlás 1989-ben került elfogadásra. A bizottság - igen gyakorlatiasan - jelentésébe belefoglalta tizenkét számítógépes bűncselekménynek a törvényi tényállásokhoz hasonlóan kimunkált leírását.

Az éppen tucatnyi tényállás két csoportra oszlik. Az első osztály, vagyis az un. **minimum lista** (*minimum list*) nyolc elemből áll, s a további négy tényállás alkotja az un. **opcionális listát** (*optional list*).

25.1. A minimum lista

- A számítógépes csalás
- A számítógépes hamisítás
- Károkozás számítógépes adatokban és programokban
- Számítógépes szabotázs
- Jogosulatlan hozzáférés
- Jogosulatlan lehallgatás
- Védett számítógépes programok jogellenes reprodukálása
- Topográfiai jogosulatlan reprodukálása

25.2. Az opcionális lista

- Számítógépes adatok vagy programok megváltoztatása
- Számítógépes kémkedés
- Számítógép jogosulatlan használata
- Védett program jogosulatlan használata

26. § Számítógépes bűncselekmények a magyar Büntető Törvénykönyvben

A magyar büntetőjogot váratlan kihívásként érte az elmúlt években megjelent számítógépes bűnözés. Ezzel együtt azonban nem mondhatjuk azt, hogy a "hagyományos" büntetőjog teljesen eszköztelen lenne a társadalomra veszélyes magatartások ezen új formáival szemben.

Társadalomra veszélyességük miatt azonban elkerülhetetlen a számítógépes visszaélések legveszélyesebb formái ellen a büntetőjogi fellépés. Szükség van tehát olyan törvényi tényállásokra, amelyek speciálisan a számítógépes bűncselekményeket rendelik büntetni.

Egyes országokban új törvényt alkottak a számítógépes bűncselekmények kriminalizálására. Mások - így nálunk is - a meglévő büntető kódexet egészítették ki új tényállásokkal. E megoldás egyik sajátossága az, hogy a számítógépes bűnözés elleni tényállások nem állnak össze rendszerré, hiszen a Btk. Különös része a különböző védett értékek, érdekek, jogtárgyak szerint tagolódik fejezetekre és címekre. Az egyes számítógépes bűncselekmények így a Különös rész más-más részeiben kaptak helyet, aszerint, hogy elkövetésük milyen érdekeket veszélyeztet. Ugyanakkor javára szól ennek a törvényszerkesztési elvnek, hogy az új tényállások a Btk. hagyományos és megszokott szerkezetébe szervesen beleilleszkednek, s ez kétségtelenül megkönnyíti a jogalkalmazók dolgát, akik ebben a stabil rendszerben könnyebben eligazodnak.

A magyar Btk. ma még csak egyes gyakrabban előforduló számítógépes bűncselekményeket ismer, a számítógépes visszaélések viszonylag kevés formáját kriminalizálja. A főbb tárgycsoportok szerint ezeket három csoportba, a *személy elleni*, a *gazdasági* s végül a *vagyon elleni* bűncselekmények közé sorolja a Btk.

26.1. A személy elleni bűncselekmények

- Jogosulatlan adatkezelés
- Különleges személyes adatokkal visszaélés

26.2. A gazdasági bűncselekmények

- Számítógépes csalás
- Bankkártyával kapcsolatos bűncselekmények
  - Fedezetlen bankkártya felhasználása

- Bankkártya-hamisítás
- Bankkártyával visszaélés

26.3. A vagyon elleni bűncselekmények

- Szerzői és szomszédos jogok megsértése

V. rész. KONKLÚZIÓK

27. § Alapkövetelmények a továbblépéshez

Az információs társadalom speciális viszonyainak rendezésére törekvő magyar jogalkotás számára természetesen több irányadó szempont volna megfogalmazható. A továbblépés érdekében azonban az alábbi három követelmény teljesítése a legfontosabb.

27.1. Az adatvédelem, mint rendezőelv

Az információs társadalom viszonyai közepette is fenn kell tartani a demokratikus jogállamiság alapértékeit. Az emberi személyiség védelmének alapvető eszköze az információs társadalomban a technikai fejlődés által felidézett fenyegetésekkel szemben az információs önrendelkezési jog. A jogalkotás és jogalkalmazás során az ebből fakadó követelmények nem téveszthető szem elől.

27.2. A technikai fejlődés nyomonkövetése

Az informatika társadalmi alkalmazásának szabályozására irányuló jogalkotás csak akkor maradhat hatékony, ha gyorsan követi a technikai fejlesztés eredményeit, s így rugalmasan képes reagálni a megújuló kihívásokra. A jövő jogásznemzedékeitől a problémaérzékenység mellett ez különleges szakképzettséget kíván meg.

27.3. Jogharmonizáció és nemzetközi együttműködés

A nemzetközi közösség által elfogadott szabályozási alapelveket kell érvényesíteni az informatikai szabályozás minden területén. Nemcsak az Európai Unió jogának megfelelő hazai jogszabályokat kell megalkotni - ez természetesen adódik az integrációhoz való csatlakozási szándékból -, hanem az informatikai fejlődés globális jellegére tekintettel a lehető legszélesebb nemzetközi kooperációra kell törekedni. Mind a számítógépes bűnözés elleni fellépés eredményessége, mind a szoftverek és egyéb informatikai termékek oltalmának hatékony biztosítása ezt követeli meg.

Pécs, 2000. június 30.

T a r t a l o m

I. rész. Az információs társadalom	1.
1. § Információs forradalmak	1.
2. § Az informatika alapfogalmai	3.
3. § Az információs társadalom elmélete	3.
4. § Az információkezelés joga	4.
II. rész. Az információs társadalom közjogi kérdései	
Az állami információpolitika	4.
5. § Az állam, mint információs rendszer	4.
6. § Az információpolitika	4.
7. § Az adatbáziskezelés	5.
8. § Az információs alapjogok	5.
9. § Az információs önrendelkezési jog	6.
10. § Az információs szabadság	6.
11. § A két információs alapjog viszonya	7.
III. rész. Az információs társadalom magánjogi kérdései	
A programok szerzői jogi védelme	7.
12. § A védelem szükségessége	7.
13. § A jogi védelem alternatívái	8.
14. § Az EK irányelve a számítógépi programok jogi védelméről	8.
15. § A szoftver szerzői jogi védelme Magyarországon	10.
16. § Néhány speciális kérdés	12.
Az adatbázisok védelme	14.
17. § Az elektronikus adatbázis műfaji összetettsége	14.
IV. rész. Az információs társadalom büntetőjogi kérdései	
18. § Függs és kiszolgáltatottság az információ korában	14.
19. § A számítógépes bűnözés fogalma és jellemzői	15.
20. § Számítógépes bűnözés és fehér-galléros bűnözés	16.
21. § A számítógépes bűncselekmények osztályozása	16.
22. § Elkövetési technikák	16.
23. § Az elkövetők kategóriái	18.
24. § A sértettek	18.
25. § Az Európa Tanács (89) 9. számú ajánlása a számítógépes bűnözésről	18.
26. § Számítógépes bűncselekmények a magyar Büntető Törvénykönyvben	18.
V. rész. Konklúziók	20.
27. § Alapkövetelmények a továbblépéshez	20.